

Literatura polska według innego

**Rec.: Maria Delaperrière, Okiem innego.
Studia porównawcze o polskiej tożsamości
literackiej i kulturowej. Kraków (2022).**

Adam Dziadek

LITERATURA POLSKA WEDŁUG INNEGO

Maria Delaperrière, OKIEM INNEGO. STUDIA PORÓWNAWCZE O POLSKIEJ TOŻSAMOŚCI LITERACKIEJ I KULTUROWEJ. (Recenzent: Marta Wyka). Kraków (2022). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, ss. 322, 2 nlb.

Wydana w roku 2022 nowa książka Marii Delaperrière jawi się jako pewnego rodzaju dopełnienie czy podsumowanie wcześniejszych prac badaczki. Jest to zbiór tekstów wygłaszanych na konferencjach, publikowanych w tomach zbiorowych lub w polskich i francuskich periodykach naukowych (zwłaszcza z tymi ostatnimi, przełożonymi przez autorkę na język polski, krajowy czytelnik może zapoznać się po raz pierwszy). Wszystkie teksty zostały zmienione, a część z nich jest poszerzona i przeredagowana w taki sposób, aby odpowiadały one zamysłowi całego tomu. To wzorcowy zbiór szkiców, których solidnie dopracowane podstawy metodologiczne opierają się na komparatystyce. W stosunku do poprzednich książek Delaperrière nie ma tu zasadniczych zmian w przyjętej praktyce metodologicznej, widać natomiast kunszt narzędzi lekturowych doskonalonych przez lata¹. Są nawet bardzo wyraźne podobieństwa, które potwierdzają zastosowany przez autorkę o wiele dawniej model myślenia o literaturze modernistycznej.

Podtytuł omawianej książki jest niezwykle znaczący: *Studia porównawcze o polskiej tożsamości literackiej i kulturowej*, określa on zarówno pole metodologiczne, jak i główny zrab problematyki całości tego zbioru. Autorka koncentruje się na literaturze doby nowoczesnej, ale są tu też rozprawy poświęcone Adamowi Mickiewiczowi i Cyprianowi Norwidowi. W stosunku do *Literatury polskiej w interakcjach* dostrzegam znamienne gest powtórzenia. Wspomnianą książkę otwierały szkice dotyczące literatury romantycznej. Właśnie w romantyzmie słusznie widzi badaczka początki nowoczesności, a jest to w końcu zgodne z modelem myślenia przedstawionym i zapoczątkowanym niegdyś przez Jeana-Luca Nancy'ego i Philippe'a Lacoue-Labarthe'a w ich wspólnym dziele *L'Absolu littéraire. Théorie de la littérature du romantisme allemand*². To model myślenia zakorzeniony i powszechnie przyjęty we francuskim literaturoznawstwie, Delaperrière go nie tyle powieliła czy przejęła

¹ M. Delaperrière jest autorką wielu prac, które mieszczą się ściśle w obszarach szeroko pojętej komparatystyki, mam na myśli m.in. *Les Avant-gardes polonaises et la poésie européenne. Étude sur l'imagination poétique* (Paris 1991), *Dialog z dystansu. Studia i szkice* (Kraków 1998), *Polskie awangardy a poezja europejska. Studium wyobraźni poetyckiej* (Przeł. A. Działek. Katowice 2004), *Pod znakiem antynomii. Studia i szkice o polskiej literaturze XX wieku* (Kraków 2006), *La Littérature polonaise à l'épreuve de la modernité* (Paris 2008) oraz książkę stworzoną we współpracy z F. Ziejką *Panorama de la littérature polonaise des origines à 1822* (Warszawa 1992).

² J.-L. Nancy, P. Lacoue-Labarthe, *L'Absolu littéraire. Théorie de la littérature du romantisme allemand*. Paris 1978.

muje, ile próbuje go krytycznie opracować i włączyć do refleksji nad literaturą polską. Dodam, że są to próby niezwykle skuteczne i przekonujące.

Mickiewicz zajmuje w recenzowanej książce miejsce bardzo szczególne – już we wstępie Delaperrière podkreśla jednoznacznie, że „poza orbitą wszystkich nowoczesnych paradygmatów” najważniejszą postacią jest właśnie Mickiewicz, a na pytanie „Dlaczego on?”, które mogłoby zadać wielu czytelników, odpowiada stanowczo: „Czy można inaczej?” (s. 9). Szkoda, że ta odpowiedź – zrozumiała dla badaczy romantyzmu i dla tych, którzy znają prace autorki *Dialogu z dystansu* – nie została trochę szerzej rozwinięta. Szkic o Mickiewiczu płynnie łączy się w pierwszym rozdziale, zatytułowanym *Przeobrażenia*, ze szkicami poświęconymi Cyprianowi Norwidowi i Czesławowi Miłoszowi. Badaczka w tej części zbioru oddziela romantyków od Miłosza szkicem *Dziwna awangarda*, w którym, w odniesieniu do Adama Ważyka, analizuje antynomie oraz paradoksy awangardy polskiej i europejskiej. Cały rozdział raz jeszcze potwierdza sposób myślenia autorki o modernizmie kształtującym się, jak zakładam, w bliskim związku ze wspomnianym wcześniej dziełem Nancy’ego i Lacoue-Labarthe’a.

W częstych i licznych w dorobku naukowym badaczki odwołaniach do twórczości Mickiewicza szczególne znaczenie mają paryskie prelekcje autora *Pana Tadeusza* w Collège de France. Nawet jeśli odwołania do tych wykładów przesunięte zostały w pracach Delaperrière na dalszy plan, jakby przesłonięte, to jednak – o czym jestem głęboko przekonany – kształtują one w dużej mierze pozycje badawcze przyjmowane przez samą autorkę od wielu, wielu lat. Mickiewicz jako wykładowca paryskiej uczelni objaśniał złożoność „Słowiańszczyzny”, jej uwikłania kulturowe i historyczne, obierał rolę pośrednika, który ma przekazać zachodnim odbiorcom zawiłą wiedzę na ten temat. Mickiewicz jest dla Delaperrière niezwykle znaczący m.in. z tego właśnie powodu, stąd też wynika patronat poety nad sposobem rozumienia kultury polskiej i nad sposobem przekazywania wiedzy o niej.

W tytule książki pojawia się pojęcie innego, przy czym ma ono tutaj luźniejszy związek z kontekstami filozoficznymi czy psychoanalitycznymi. Badaczka nie zapomina oczywiście zwłaszcza o tych pierwszych, choć nie widzi potrzeby, jak myśle słusznie, zagłębiania się w szczegóły, te drugie zaś nigdy nie stanowiły dla niej istotnego punktu odniesienia. Delaperrière objaśnia, że tytułowe „oko innego” oznacza przyglądanie się literaturze polskiej „inaczej” – chodzi przede wszystkim o reinterpretację tekstów znanych, niejednokrotnie odczytywanych, także przez samą autorkę, tekstów silnie zakorzenionych w polskiej tradycji kulturowej. „Oko innego” oznacza też deklarację kontynuacji metodologii, jaką Delaperrière wybrała przed wielu laty – to „dialog z dystansu”, który prowadzi badaczka silnie zakorzeniona w polskiej literaturze i kulturze, ale postrzega ją w odmiennej perspektywie, bliskiej kulturze francuskiej czy dużo szerszej – zachodnioeuropejskiej. Przyjęcie takiej perspektywy dookreśla tryb komparatystyki uprawianej przez autorkę, gdzie „tożsamość polskiej literatury chwyтана jest od zewnątrz, w różnych perspektywach czasowych i przestrzennych, w których epoki i kultury wzajemnie się przeświełają” (s. 7).

Drugi rozdział książki nosi tytuł *Historia, pamięć, mit*, a jego bohaterami stają się autorzy wielokrotnie przez badaczkę czytani i interpretowani: Bruno Schulz, Gustaw Herling-Grudziński i Włodzimierz Odojewski. Zgodnie z zapowiedzią Dela-

perrière poddaje ich dzieła reinterpretacji, odczytuje je od nowa, pilnie śledzi i komentuje najnowsze prace krajowe na temat ich twórczości. Przyjęty przez autorkę *Dialogu z dystansu* sposób relektury i reinterpretacji sprawdza się znakomicie – każdy tekst rozwija się w czytelnikach temporalnie, każdy powrót do znanego nam utworu odsłania zupełnie nowe odcienie znaczeniowe, których nie dostrzegano wcześniej. O kształcie reinterpretacji decydują konteksty zewnętrzne, wydarzenia historyczne i polityczne, odczytania dokonane przez innych badaczy, z którymi można się zgadzać lub polemizować. Tak ukształtowany sposób lektury świetnie sprawdza się w *Oku innego*, weryfikuje i na zasadzie ciągłej suplementacji uzupełnia wszystko, co na temat danego utworu czy zbioru utworów już wiemy. Autorka konsekwentnie śledzi zmiany zachodzące we francuskim i światowym literaturoznawstwie i kiedy określa podstawy metodologiczne swoich prac, wykonuje za każdym razem znaczący gest, który można by celnie określić francuskim słowem „*structuralisme*”. Ten kalambur, ukuty niegdyś w nieco innym kontekście przez grupę OuLiPo (gry słowne, kombinatoryka) i powtórzony przez Henriego Meschonnic³, dobrze oddaje stanowisko badawcze autorki. Zawiera w sobie odcień ironii, który nakazuje podchodzić z rezerwą do ustaleń metodologicznych, zaleca uważną relekturę, a także dystans jako podstawę wszelkich działań literaturoznawczych. To, o czym piszę, można dostrzec w wielu pracach Delaperrière, również w omawianej książce, choćby w rozdziale *Miejsca pamięci czy pamięć miejsc?*, stanowiącym szczególnie przykładowy dialog badaczki z Pierre'em Nora, redaktorem znakomitej pracy zbiorowej *Les Lieux de mémoire* – myśli i idee Nory, zdecydowanie akceptowane przez autorkę, zostają tu poddane krytycznemu oglądowi i szerokiemu rozwinięciu. W moim przekonaniu to jeden z najcenniejszych tekstów w recenzowanej książce.

Tożsamość zwielokrotniona to tytuł trzeciego rozdziału *Oka innego*, otwierającego się kapitalnym szkicem *Prometeusz w chórze ludzkiej samowiedzy*. Autorka odwołuje się w oczywisty sposób do wielu badaczy, którzy wcześniej omawiali literackie realizacje mitu dotyczące tytułowego bohatera, ale jej analizy, ujęte w ramy komparatystyki, odsłaniają różnorodne (zwielokrotnione) opalizacje znaczeniowe, jakie pojawiają się w literaturze polskiej i światowej. Oprócz wspomnianego tekstu w tym samym rozdziale znajdują się obszernie szkice poświęcone Aleksandrowi Watowi, Andrzejowi Kuśniewiczowi i Józefowi Czapskiemu. Wszystkie te szkice stanowią udaną próbę uchwycenia całości dzieł poszczególnych pisarzy, próbę znalezienia, wskazania czy nazwania klucza do ich twórczości – „wielokrotność” jest podstawą do omówienia każdego z nich, ale autorka szuka raczej rozwiązań, które świadczą o ich niepowtarzalności i pojedynczości: „podwójność tragiczna” Wata (s. 175), rozproszone w świetle „rozbitych witraży” (s. 191) teksty Kuśniewicza (Delaperrière odwołuje się przede wszystkim do utworów przełożonych na język francuski) i wreszcie „dramat utożsamień” Czapskiego (s. 209) – kapitalny szkic o związkach autora *Tumultu i widm* z dziełem Marcela Prousta. W każdym tekście badaczka próbuje objąć całość dzieła danego pisarza, nie stroni przy tym – jakże zresztą mogłoby być inaczej – od kontekstów biograficznych, uwikłań psychologicznych. Są to znakomite przykłady lektur głęboko empatycznych, wyczulonych na po-

³ H. Meschonnic, *Les États de la poétique*. Paris 1985, s. 82.

jedyncze ludzkie doświadczenie, ale też osadzonych w szerokich kontekstach kulturowych i historycznych, dotyczących spraw bolesnych, trudnych czy niejasnych.

Książkę zamyka rozdział *Horyzonty francuskie*, w którym znajduje się podrozdział *Siła wygnania*, traktujący szeroko o znaczeniu literatury emigracyjnej, nie tylko polskiej i nie tylko dla kultury polskiej, bo autorka dostrzega i opisuje jej doniosłość oraz rozległy wpływ. Tę ważną refleksję dopełniają dwa bardzo istotne szkice, które w tak zatytułowanym rozdziale po prostu musiały się znaleźć: *Francja w oczach Herlinga* oraz *Miłosz i Francja – fascynacja czy idiosynkrazja?*

Kompozycja całości ma charakter klamrowy: o ile we wstępie zarysowała autorka podstawy metodologiczne, o tyle w zakończeniu zdecydowała się zamieścić rozprawę teoretyczną *Komparatystyka, czyli skok ponadkulturowy*. Jest ona znana czytelnikom „Tekstów Drugich”, w których przed laty ukazała się po raz pierwszy w nieco innej formie⁴ – badaczka zmodyfikowała ją na potrzeby książki, nadała jej zmienioną postać, tak że stała się teoretycznym podsumowaniem całości zbioru, tekstem – jak myślę – wyjątkowo istotnym i inspirującym, do którego sięgali i sięgac będą nie tylko komparatyści, ale również teoretycy literatury, osadzający swoją subdyscyplinę w szerokich kontekstach kulturowych.

Autorka odnosi się do różnych koncepcji i definicji komparatystyki, począwszy od najdawniejszych jej wzorców, dla których podstawą była *Weltliteratur*, a więc literatura światowa, paradoksalnie w stosunku do nazwy ukształtowana w Europie Zachodniej, poprzez takie jej warianty, które odrzucały europejski imperializm kulturowy. Trudno w tej sprawie o jednoznaczność, trudno zbudować definicję w pełni satysfakcjonującą, odpowiadającą wszystkim zainteresowanym. Przekonują o tym choćby światowe Masculinities, w ujęciu Raewyn Connell⁵, która próbuje określić podstawy dyscypliny w odniesieniu do literatury światowej, uwzględniając też teksty (literackie, eseistyczne, publicystyczne) z całego świata (autentycznie), które podejmują tematykę męskości. Connell wskazuje na problem najistotniejszy, jak można stosować do jej opisu – biorąc pod uwagę tak bardzo złożone kulturowo doświadczenia męskości utrwalone w literaturze – uniwersalny język angielski, który narzuca wzorce kulturowe i nie jest w stanie do końca wyrazić doświadczenia męskości, z jakim mamy do czynienia w świecie postkolonialnym. To, co problematyczne w studiach o męskości, dotyczy znacznie szerszych obszarów wiedzy humanistycznej i stawia również bardzo trudne, poważne pytania o kształt nowoczesnej komparatystyki.

Maria Delaperrière, choć nie nawiązuje w żadnym miejscu do studiów nad męskością czy badań genderowych, ma pełną świadomość złożoności zagadnień współczesnej komparatystyki literackiej, których nie da się już oderwać od szerszych ujęć kulturoznawczych. Szukając odpowiedzi na fundamentalne pytania, w zakończeniu książki pisze:

Kulturoznawczy wymiar badań literackich, ich otwarcie na inność pozwala dostrzec, że mój własny, akceptowany przeze mnie świat mógłby być przecież zupełnie inny. A jednocześnie autorefleksyjność

⁴ M. Delaperrière, *Gdzie są moje granice? O postkolonializmie w literaturze*. „Teksty Drugie” 2008, nr 6.

⁵ R. Connell, *Margins staje się centrum. Studia nad męskością w perspektywie światowej*. Przeł. A. Dziadek. Jw., 2015, nr 2.

badawcza broni przed nadmiernym synkretyzmem kulturowym, w którym wszystkie kultury tracą swoją specyfikę. Jedynie uświadomienie sobie własnej skończoności pozwala otworzyć się na horyzonty innych kultur nie po to, by je zawłaszczać, lecz żeby spróbować je zrozumieć i jednocześnie zrozumieć siebie. [s. 296]

To bardzo ważne słowa, odnoszące się do metodologii, ale też do reprezentowanej przez uczoną postawy, którą przyjmuje ona i realizuje w każdym przedsięwzięciu badawczym.

Abstract

ADAM DZIADEK University of Silesia, Katowice
ORCID: 0000-0003-4584-5704

POLISH LITERATURE ACCORDING THE OTHER

The text is a discussion on Maria Delaperrière's latest book *Okiem innego. Studia porównawcze o polskiej tożsamości literackiej i kulturowej* (*The Eye of the Other. Comparative Studies in Polish Literary and Cultural Identity*, 2022). It is a classical collection of papers the well thought-out preparation and methodological foundations of which are based on the assumptions of literary and cultural comparative studies. The reviewer examines the papers contained in the book in the literary historical and theoretical contexts.